
PREDGOVOR

Michal Sládeček i Jelena Vasiljević

PROBLEMATIČNOST POJMA „KOLEKTIVNO SEĆANJE“

Poznati neuropsiholog Oliver Saks (Sacks) u svojoj memoarskoj knjizi *Ujak Tangsten*, iz 2001, opisuje događaj iz djetinjstva u vreme bombardovanja Londona, u kojem je zapaljiva bomba pala iza njegove porodične kuće. On se seća belog plamena kojim je bomba gorela, oca s ručnom pumpom i braće koja su mu dodavala kofe s vodom. Priseća se da njihovi napori nisu urodili plodom, jer je voda samo dodatno raspaljivala vatru uz zlokobno šištanje, dok su istovremeno na sve strane prštali komadići istopljenog metala iz bombe. Kada je, međutim, nekoliko meseci nakon objavljivanja knjige razgovarao sa svojim bratom o ovom događaju, brat mu je, na njegovo veliko iznenađenje, rekao: „Ti to nikad nisi video. U to vreme smo bili u Bredfordu. Ali Dejvid (naš stariji brat) nam je o tome pisao.“^[1] Iskustva iz pročitano g potresnog i živopisnog pisma Saks je preživljavao do te mere da ih je prisvojio kao vlastita. Reč je o nepostojećoj uspomeni, o „ukradenom“ sećanju od druge osobe. I što je još zanimljivije, ovo nedoživljeno iskustvo ima sve karakteristike „flashbulb“ ili „blic“ sećanja, koje kao autentično, trajno i neponovljivo u svojoj konkretnosti izražava gotovo svaki detalj, i predstavlja najživlju rekonstrukciju događaja.

---

[1] Sacks, 2013.

Jedno drugo lično svedočanstvo navodi izraelski sociolog Eviatar Zerubavel. On priznaje kako je dugo vremena smatrao da je kapetan Drajfus (Dreyfus), koji je, iako nevin, bio osuđen u čuvenoj aferi s antisemitskom pozadinom, na kraju stradao na Đavoljem ostrvu. Tek mnogo kasnije shvatio je da je ovaj oficir, posle revizije procesa, oslobođen svih optužbi, rehabilitovan, unapređen u čin majora, čak i odlikovan Legijom časti. Zerubavel se sećao nepostojeće činjenice kao da je s njom bio upoznat i nije bio svestan da nikada ranije ništa nije pročitao niti čuo o Drajfusovoj konačnoj sudbini.^[2]

Ova dva prividna sećanja višestruko su zanimljiva – i verovatno je da su mnogi ljudi bili njihove žrtve. Prvo je lažno sećanje – konstrukcija neposrednog socijalnog miljea (bratovljevog pisma); drugo je nastalo dejstvom kulturnog okruženja. Lažnost možemo pripisati potpadanju pod ove socijalne i kulturne uticaje. Ispostavlja se da su neka od naših sasvim ličnih, nama najbližih sećanja, u stvari, sećanja drugih, koja smo prisvojili kao svoja brišući posrednike između nas i samih događaja.

Ispitivanje prvog slučaja zadatak je psihologije ličnosti i socijalne psihologije; ovo drugo, kolektivno konstituisano sećanje, kao problem sociologije, studija kulture i političke nauke ovde nas više zanima. Zbog čega je nastalo ovo sećanje? Kako je ono konstruisano i pod kakvim uticajem? Zašto baš ovo lažno sećanje, a ne neko drugo? I kakav je njegov odnos prema istorijskom znanju? Za razliku od vidljivog transfera sećanja u prvom slučaju, u ovom drugom reč je o usaglašavanju s kulturalnim obrascem, o mnemoničkoj socijalizaciji koja nastaje još u najranijem detinjstvu, u porodici, a produžava se u kasnijem dobu, u drugim okruženjima i grupama, koje, namerno ili nenamerno, određuju kako, šta i koliko treba da pamtimo. I sam Zerubavel ovaj svoj slučaj navodi kao primer mnemoničke tradicije Jevreja u shemi progonstva i viktimizacije. Zerubavelovo sećanje tako je bilo iskonstruisano da bude u saglasnosti s tradicijom sećanja u kojem su Jevreji uvek žrtve.^[3] Ono je nastalo interferencijom kulturalnog obrasca s individualnim sećanjem.

Ipak, da li bi bilo opravdano da se umesto uopštenog naziva kulturalni obrazac, model ili shema, govori o uticaju određenog kolektivnog sećanja? Sećanja čine sačuvani delovi prošlosti koji se reaktualizuju (u svesti ili u naraciji), no isti sadržaj može da deli cela grupa. Međutim, pojedini autori upozoravaju na to da ovakvo sećanje grupe nije ništa više od agregata pojedinačnih sećanja članova, da se upotrebom pojma kolektivno sećanje

---

[2] Zerubavel, 2007, str. 175–176.

[3] Zerubavel, 2007, str. 176.

upada u grešku stipulisanja nadindividualne svesti, kao da se iz istovetnog epistemološkog sadržaja implicira ontološka istovetnost. Ipak, u savremenim kulturološkim, sociološkim i filozofskim diskursima sećanje ima dvostruku prirodu. S jedne strane, to su sadržaji u svesti koji referiraju na isti događaj, bez obzira na to da li je reč o jednoj svesti ili agregatu pojedinaca. S druge strane, sećanje predstavljaju i javno dostupni simboli, kao objektivirana socijalna značenja koja se odnose na prošlost. Reč je o simbolički rekonstituisanoj prošlosti nasuprot doživljenoj. Ova simbolička dimenzija koju dele članovi grupe, čini, prema pojedinim autorima, upotrebu pojma kolektivno sećanje legitimnom, a pre svega plauzibilnom, jer adekvatnije objašnjava socijalni identitet od drugih koncepata, poput zajedničke istorije, kulture, mita ili tradicije. Uz to, događaji iz prošlosti predstavljaju konstitutivne elemente individualnog, ali i zajedničkog identiteta: i jedni i drugi smatraju ih za „čvrsti deo“ sopstva, takav bez kojeg bi oni bili nešto drugo nego što jesu.

Kao prva dobro utemeljena filozofska koncepcija koja identitet vezuje za sećanje najčešće se pominje Lokova (Locke), i ona dovodi sećanje u direktnu vezu s konstitucijom sopstva. Ličnost kao specifična i samosvojna jedinka, u ovom slučaju, stvara se kroz autopercipciju svojih prošlih doživljaja i mentalnih stanja, čime postaje svesna same sebe u protoku vremena. Prema tome, da bi se moglo govoriti o njenom identitetu, ona mora da sagleda sebe u vremenskom kontinuitetu i da identifikuje sebe u proživljenim stanjima i doživljenim događajima. Sa stanovišta zdravog razuma, ovakva slika čini se opravdana, pošto se smatra da je vlastita prošlost od presudnog formativnog značaja za pojedinca, da osobu prosuđujemo i „identifikujemo“ prema njenim prošlim akcijama. Ipak, Lokova teorija identiteta ličnosti nije održiva i mogu joj se uputiti brojni prigovori. Prvo, ona podrazumeva samotransparentnost sećanja – osoba, međutim, ne može da prizove u svest brojne bitne događaje iz prošlosti, dok druge, kao što smo videli iz gornjih primera, naprosto izmišlja. Drugo, iz nje sledi preterana kognitivnost – prema Loku, kontinuitet kroz sećanje je epistemički pouzdano znanje, predstavlja svesnu i refleksivnu aktivnost, dok su u stvarnosti mnogi događaji selektovani ili prećutani pod uticajem motiva i emocija. Konačno, njena je posledica solipsizam – ukoliko samo ja i niko drugi mogu da znam šta sam doživeo, postavlja se pitanje opravdanja na osnovu kojih mogu da tvrdim da sam to zaista doživeo, i kako uopšte mogu da razmenjujem ili saopštavam svoja sećanja. Savremena psihologija daje još jedan argument zbog kojeg Lokova teza traži reviziju. Smatra se da je neophodno uvesti razliku između „kratkotrajnog“ i „dugotrajnog“, odnosno „semantičkog“ i „epizodnog“ sećanja, i, prema

Lokovoj tezi, nužne veze zavisnosti identiteta od sećanja, svako gubljenje sećanja, odnosno pristupa prošlosti, trebalo bi da ima kao posledicu gubitak identiteta. Prema istraživanjima kliničke psihologije, međutim, empirijska evidencija govori da gubitak epizodne memorije, čak i znatnog njenog dela, ne znači i gubitak identiteta pojedinca.

Ipak, sećanje ima bitnu funkciju u identitetu osobe: značajan deo identiteta održava se zahvaljujući semantičkom poznavanju prošlosti, što podrazumeva konstitutivnost ovog sećanja, bez obzira na srazmerno manji uticaj epizodnog sećanja. Očigledno je da su akcije subjekta uslovljene onim što je zapamćeno; takođe, ukoliko o identitetu govorimo kao o dispoziciji pojedinca da prošlost poveže u smislenu priču, da je sagleda i vrednuje, moralo bi da se govori o neizbežnosti sećanja kao konstituensa autobiografskog ili narativnog „ja“. Ova veza naročito je važna u slučaju kolektivnog identiteta: bez obzira na to što kolektivni identitet konstitušu i zajednički ciljevi, vrednosti ili prakse, odnos grupe prema vlastitoj prošlosti od izuzetnog je značaja za njeno (samo)definisanje. Ukoliko se ova prošlost manifestuje kao „živo sećanje“, članovi grupe pokazivaće veću uzajamnost, imajući u vidu njihovo međusobno poistovećivanje preko zajedničke prošlosti.

Jedno objašnjenje sećanja koje je različito od Lokovog može se naći kod Bergsona, čija se stanovišta iz knjige *Materija i memorija* mogu smatrati za most između tradicionalnog i današnjeg poimanja sećanja, i koji je u ovom kontekstu značajan i kao učitelj Morisa Albvaša (Maurice Halbwachs), rodonačelnika istraživanja kolektivnog sećanja. Bergson daje drugi sadržaj asociacionizmu: dok je u tradicionalnom viđenju ideja proizvod spajanja percepcija, kod Bergsona asocijacije služe da bi aktivirale sećanje. Asocijacije imaju ulogu povezivanja datih percepcija, kao i akcija koje iz njih slede, s akumuliranim prošlim iskustvom. Tada, prema sličnosti ili bliskosti sadašnjeg momenta i situacije s određenim prošlim upamćenim događajem, dolazi do povezivanja percepcije i sećanja i njihovog funkcionalnog uključivanja u akcije koje date okolnosti traže. Prošlost koja je sama po sebi pasivna, uključena je u delanje kroz njen spoj s percepcijom, koja, kako tvrdi Bergson, nikada nije kontemplacija ili trpljenje. Percepcija (odnosno naša aktuelna situacija) predstavlja povod za sećanje. Dakle, sećanje kao slika, kao verno reprodukovana prošlost, kao čisto sećanje, bilo bi bez dejstva ukoliko se ne spaja s aktuelnošću. Svest je uvek okrenuta ka akciji, stoga od pohranjenih sećanja aktualizuje samo ona koja su u stanju da „se organizuju sa sadašnjom percepcijom da bi doprinela konačnoj odluci“.^[4]

---

[4] Bergson, 1927, str. 146.

Albvaš polazi od učiteljeve koncepcije, ali je, kao dobar učenik, stvaralački prevazilazi. Prema Bergsonu, pamćenje je skladište ili repozitorijum u kojem su pohranjena sva sećanja. Takva koncepcija, prema kojoj u pamćenju ostaju celovite slike koje se prema potrebi aktiviraju nije, prema Albvašu, valjana. Naša se prošlost rekonstruiše – bolje reći, rekonstruišu se pojedini aspekti prošlosti, sećanja i uspomena koji su inače u pamćenju mutni i neodređeni, ili kojih osoba nije svesna – pomoću činilaca iz socijalnog okruženja. On se slaže da je za aktualizovanje, odnosno dejstvo sećanja, neophodna prisutnost relevantnog spoljnog podsticaja, no dok se kod Bergsona sećanje aktivira u dodiru s percepcijom, kod Albvaša je „okidač“ ili aktivacioni podsticaj na strani događaja, koji su socijalni ili istorijski.

Albvaš je u tom smislu „sociologizovao“ ideje koje su u značajnoj meri već bile sadržane kod Bergsona. Individualno sećanje zavisno je od socijalnog i u korist ovoga mogu se navesti tri razloga. Prvo, u njemu se koriste pojmovi koji su, kao i sam jezik, formirani u jezičkoj zajednici. Drugo, mnogih se stvari sećamo posredno, preko iskaza ili izveštaja drugih ljudi. Treći razlog socijalne uslovljenosti ličnog sećanja, koji Albvaš najviše i tematizuje, jeste činjenica da pripadnost grupi utiče kako na sadržaj individualnog sećanja, tako i na njegovo pojavljivanje. Reč je o pomenutom aktivacionom podsticaju od strane socijalnih i političkih događaja, datuma i mesta ili situacija, koji služe kao orijentiri i okviri za sećanje pojedinaca.

U ovom smislu, kolektivno sećanje predstavlja kapacitet, sposobnost društva da „aktivira“ ili „reaktualizuje“ pojedine prošle događaje. Kod manjih grupa kolektivno sećanje podrazumeva mnemoničku naraciju, odnosno verbalni prenos sećanja s jednog člana grupe na drugog. U većim grupama poput nacije ili crkve, međutim, sećanje se „konstruiše“ posredstvom simboličkih formi – znakova, tekstova, rituala, ceremonija, spomenika, memorijalnih centara, sletova, obreda, priredbi, pri čemu se transmisija sećanja oslanja na muzeje, biblioteke, nastavne programe, arhive itd. Kroz ove simboličke prezentacije odražava se i klasifikacija prošlosti na značajnu, manje vrednu i suvišnu, na korisnu i beskorisnu, na vrednu pomena (odnosno simboličkog predstavljanja i reprodukovanja) i osuđenu na zaborav.

VRSTE KOLEKTIVNOG SEĆANJA; SOCIJALNO, KULTURNO I POLITIČKO SEĆANJE

Albvaš je pod „kolektivnim sećanjem“ podrazumevao, prema klasifikaciji koju su dali Alaida (Aleida) i Jan Asman (Assmann), „socijalno“ odnosno „komunikativno“ sećanje, koje se može smatrati i za svakodnevno, jer je

najpristupačnije i vezuje se za naše interakcije u svakodnevnom životu. U ovom slučaju, reč je o živoj intersubjektivnoj memorijskoj interakciji: sećanja se „razmenjuju“, međusobno prepričavaju, ona imaju svog ličnog adresata. Lično sećanje, okrenuto subjektu i formirano isključivo kao njegovo lično iskustvo, kod Albvaša biva zamenjeno takvim koje je socijalno posredovano, okrenuto ka društvenoj grupi i koje je konstituisano pod društvenim uticajem. Ispitivanje ove društvene uslovljenosti od presudnog je značaja po ispitivanje sećanja. Predstave osoba o minulim događajima međusobno ulaze u dijalog i u razmeni sećanja dolazi do komparacije, nadopunjavanja, neusaglašenosti, kao i konflikata različitih sećanja. Tek nakon ovih procesa može se govoriti o zajedničkom sećanju ili kolektivnoj „slici“ prošlosti. Moglo bi se reći da prema Albvašu postoji onoliko kolektivnih sećanja koliko ima grupa – susedstvo, porodica, naselje, klubovi, udruženja, profesionalne asocijacije, sindikati itd. Pojedinač stoga prisvaja različita, često i nekompatibilna, sećanja, u zavisnosti od socijalne grupe u kojoj se nalazi. Bitne karakteristike komunikativnog sećanja stoga su segmentiranost i partikularnost, pošto one postoje zajedno sa specifičnim interesima (klubovi, profesionalna udruženja), prostornim ograničenjem (susedstvo), „krvnim vezama“ (familija). Sećanje traje onoliko dugo koliko opstaje sama grupa, tako da je ovo sećanje ograničeno i na temporalnom nivou: porodične fotografije prestaju da imaju značaj za nekoga ko se odrekao svoje porodice, sećanja na ljude i događaje iz susedstva blede kada se osoba odseli, sećanja na sindikalne borbe nestaju zajedno s nestankom sindikata ili njegovim preobražajem u anonimnu birokratsku instituciju. Kako istraživanja govore, oralna tradicija prenosa sećanja ne proteže se na više od 80 do 100 godina, odnosno obuhvata najviše tri ili četiri generacije.

Za razliku od komunikativnog sećanja, kulturno sećanje udaljeno je od svakodnevnog, sa simboličkim značenjem koje transcendirira vreme. Značajni događaji iz prošlosti bivaju „upisani“, odnosno „zapamćeni“ kroz kulturne artefakte poput spomenika, rituala, javnih obeležavanja, tekstualnih dokumenata i dr. Sećanje se „objektivizuje“ u kulturi, ono postaje institucionalizovano i simbolički posredovano. U institucionalizaciji leži objašnjenje integrativne društvene funkcije sećanja, kao i njegove bitne uloge u konstituisanju šireg društvenog ili nacionalnog identiteta, koji se proteže s one strane lične komunikacije.

Na ovom mestu postoji radikalni rez u odnosu na tradicionalno poimanje sećanja, tako da se neizbežno postavlja pitanje da li je reč o legitimnoj upotrebi ovog pojma, ili je reč o metafori: pod sećanjem se više ne podrazumevaju samo mentalna stanja, odnosno činovi pamćenja i prisećanja pojedinca ili više njih, nego i eksterni objekti. Ukoliko pojam sećanje

obuhvati i prakse i materijalne artefakte, ono tada nije samo vezano za svest, ono prestaje da bude samo „individualno“. Ovde sećanje može da se shvati kroz povezanost objekta ili akcije koji izazivaju sećanje s osobom ili grupom koja (aktivno ili pasivno, svesno ili nesvesno) stvara čin sećanja, i ukoliko se značenje koristi u ovom širem smislu, otpada primedba za hipostaziranje u vidu kolektivne svesti pri upotrebi pojma kolektivno sećanje^[5] – primedba koja je često bila upućivana Albvašu. Komunikativno sećanje se, ipak, još uvek može shvatati kao sećanje u tradicionalnom smislu, jer je ovde reč o sadržaju ili naraciji koja se prenosi u neposrednom smislu, kroz iskustva očevidaca ili aktera koji se nalaze na početku prenosa. S druge strane, s obzirom na to da uključuje objekte i ritualne prakse, kulturno sećanje je nešto više od same naracije koja pokreće i nosi sećanje.

Kulturni artefakti podstiču, iniciraju i oblikuju sećanja na način u kojem je evocirano sećanje neodvojivo od njegovog simboličkog posrednika. Drugim rečima, spomenici, rituali, filmovi, fotografije, mesta proslava, odnosno javnog obeležavanja i sl. – predmeti su koji evociraju sećanja, ali su, svojim utapanjem u simbolički prostor, ujedno i neophodni sastavni deo tog sećanja. Njihova dvostruka priroda, na koju je ukazao Nora, proističe iz vlastite izdvojenosti, imanentnosti kao objekta, kao i iz njihovog simboličkog značenja, koje upućuje na događaj naročite vrste. Objekti i javna obeležavanja upućuju na sećanje, ali ujedno i simbolički ovaploćuju sećanje.

Kulturno sećanje prevazilazi komunikativno, koje se pokazuje kao neadekvatno za dugotrajnije očuvanje sećanja, takvog koje bi trajalo više od tri generacije, ali i koje bi se kretalo između partikularnih grupa u jednom društvu. Objektivacija, simbolička fiksiranost i institucionalizovanost predstavljaju obeležja kulturnog sećanja. Ono se kreće unutar širokog simboličkog polja, koje nije u potpunosti vezano za trenutak, prostor i socijalni milje, odnosno za neposrednu interakciju u jednoj grupi.

Na ovom području institucionalizovanja i formiranja kolektivnog identiteta otvara se mogućnost za političko sećanje. Neophodno je, ipak, da se vodi računa o razlici između kulturnog i političkog sećanja. U političkom smislu, relativna autonomnost sadržaja kulturnog sećanja znači da je nemoguće svime manipulirati, tako da, iako kulturno sećanje nastaje s kolektivnim identitetom, ono nije samo instrumentalna funkcija ovog identiteta. Kulturno sećanje može, ali i ne mora da ima politički naboj. Ovo opet ne znači da je kulturno sećanje „univerzalno deljeno“: ono je

---

[5] Klajn (Klein) govori o „analoškom skoku“ između sećanja pojedinca i socijalnog, grupnog, političkog, kulturalnog i sl. sećanja u slučaju kada se ono poistoveti s praksama javnog obeležavanja i materijalnim objektima. Uporediti: Klein, 2000, str. 69.

i dalje specifično i partikularno, ali nema onaj diskriminatorni karakter kakav nosi politika identiteta.

Može se reći da političko sećanje teži unifikaciji, utilitarizaciji, jednoznačnosti i homogenizaciji, dok kulturalno sećanje karakteriše napeti odnos između arhiviranja i simboličkog repozitorijuma s jedne, i aktualizacije istorijskih sadržaja u pogledu sadašnjih svrha, s druge strane. Zbog ove napetosti, zbog neinstrumentalnog reziduuma, zadržavanja onoga latentnog i potencijalnog, kulturno je sećanje kompleksnije i stabilnije od komunikativnog, a heterogenije i fluidnije od političkog sećanja.

Ipak, u političko sećanje ne spada svaki sadržaj pogodan za manipulaciju: sećanje se gradi na nečemu što se realno dogodilo – kako Malkolm (Malcolm) primećuje, sećanje je pogrešivo, ali nije moguće da svi ljudi greše u sećanju.^[6] Reč je o tome što političko sećanje filtrira sećanja prema svojim potrebama, tako da su nevidljiva ili „prećutana“ ona sećanja koja su neodgovarajuća (inkompatibilna ili kontradiktorna sa shemom, redundantna), a zadržavaju se vrednosno značajna, funkcionalna i upotrebljiva.

Imajući ovo na umu, nema sumnje da neprestano vreba pretnja od zloupotrebe ove vrste sećanja, jer se ono, kroz formiranje i proliferaciju određenog narativa, često koristi radi učvršćivanja političke moći.^[7] Zvanična istoriografija ima za cilj da obezbedi legitimnost poretka kroz adekvatno uobličavanje kolektivnog sećanja i njegovu proliferaciju. Politički režimi, a posebno oni totalitarni i autoritarni, nastoje da kontrolišu sećanje i manipulišu njime, neprestano pribegavajući monopolizaciji i filtraciji istorije i sećanja. Oni teže da određeno političko sećanje preobrazu u (zvaničnu) istoriju.

ISTORIJA I SEĆANJE

Ograničenost mnemoničke naracije, njena nedovoljnost u slučaju kompleksnijeg društva povlači potrebu za istorijskim znanjem. Sam odnos istorije i sećanja, međutim, prošao je kroz bitne transformacije. Herodot je

---

[6] Uporediti: Malcolm, 1963, str. 190. „[...] netačno ili pogrešno sećanje moguće je samo u kontekstu tačnog sećanja. [...] sećanje koje je potpuno nestvarno uopšte nije sećanje.“ Upravo zbog ove objektivitetske komponente moguće je sećanje razlikovati od mita, jer se mit može klasifikovati kao neistinit, potpuno iskonstruisan ili konstruisan na verovanjima i sadržajima koji su neistiniti. Sećanje se gradi oko određenih realnih događaja, ali selektovanih i interpretiranih na način koji nama odgovara. Dok sećanja mogu biti neprijatna, mit je uvek slavan.

[7] Uporediti: Winter, 2000, str. 59.

smatrao da istorija treba da sačuva sećanja na velika dela Helena i varvara. To je memorijska osnova istorije – no ona, takođe, ima i objašnjavalačku funkciju, nastojeći da pokaže *zašto* je do određenog događaja došlo, a što istoriju razlikuje od hronike ili memoarskih zapisa. Istorijski metod je ovde jedinstven s mnemoničkom naracijom i reprezentacijom,^[8] on se zasniva na pouzdanju u verodostojnost sećanja. To znači da se i samo pitanje odnosa istorije i sećanja, odnosno metoda istorije i procesa sećanja, ne postavlja, tako da nema ni njihovog protivstavljanja. Razdvajanje istorije i sećanja moralo je da sačeka pojavu prosvetiteljstva i razvoj kritičke istorije, pre svega u 18. i 19. veku.

Moglo bi se reći da su razlozi za ovakav odnos u predmodernu dobu bili razumljivi – oskudica u pisanim izvorima dovela je do oslanjanja na usmena predanja, na sećanja svedoka događaja, kao i sećanja posrednika koji su svedočenja prenosili do istoričara. Tokom vekova, razumevanje odnosa istorije i sećanja značajno se promenilo, pri čemu je pojava štampanih medija označavala prekretnicu, pošto su informacije postale „rasterećene“ zavisnosti od sećanja. Štampani tekstovi omogućili su efikasno skladištenje sećanja s jedne, dok su porast i proširenje pismenosti omogućili razvoj kritičkog sagledavanja prošlosti s druge strane. Pojavljuje se istoričar koji se, kao ekspert koji ispituje izvore i njihovu pouzdanost, protivstavlja onome koji samo prenosi sećanje. I sam odnos prema prošlosti se promenio: kako Nora smatra, dok sećanje sakralizuje, istorija raščarava,^[9] uzroke i smisao slavne prošlosti pronalazi u ovozemaljskim interesima. Sećanje jeste pohranjeno pamćenje jedne grupe, a istorija pripada svima. To je i omogućilo da se istorija i sećanje počnu posmatrati odvojeno: prvo se odnosi na kritičku aktivnost, na objektivno i nepristrasno sagledavanje prošlosti, dok je drugo opterećeno socijalnom pozicijom osobe ili grupe koja se seća, nepouzdanim transferom, subjektivističkim stavom i nekritičkim prihvatanjem zapamćenih sadržaja. Etički i emocionalni naboj sećanja postao je protivnik istorije.

Ovakvoj se objektivizujućoj istoriji suprotstavlja Niče (Nietzsche) u svojim *Nesavremenim razmatranjima*, delu pod nazivom *O koristi i šteti istorije za život*. Ova su razmatranja utoliko nesavremena jer preispituju tada vladajući historicizam, kao i pokušaje da se istorija uspostavi kao stroga nauka. Kao što je poznato, Niče je istoriju razvrstao u monumentalnu, antikvarnu i kritičku, pronalazeći u svakoj prednosti i mane.

Monumentalna istorija predstavlja sećanje na velika dela, na srčanost i odlučnosti u značajnim trenucima, ona ohrabruje, inspiriše, odnosno

---

[8] Uporediti: Asman, 2011, str. 50–51.

[9] Nora, 2007, str. 138.

podstiče na ponavljanje tih velikih dela, služi za uzor i kriterijum vrednosti kojima treba da se stremi. U ovom je slučaju najlakše videti moguće manipulacije i zloupotrebe koje slede iz *hybrisa* izazvanog ovakvom istorijom. Istorija se najčešće svodi na slepo, mimetičko ponavljanje; takođe, ovde je prošlost u velikoj meri isfabrikovana, tako da se istorijsko pamćenje sliva s poetskim, a time i s mitskim sećanjem. Izolovanje događaja od konteksta vodi ka deformisanom sećanju na dati događaj, ka pripisivanju vanvremenske vrednosti jednom lokalizovanom zbivanju što, prema Ničeju, umesto ka hrabrosti i razboritosti vodi ka fanatizmu.

Antikvarna istorija najviše je vezana za identitet, pošto ovakva prezentacija prošlosti formira i učvršćuje predstavu o istorijskom kontinuitetu datog pojedinca ili grupe. Ova istorija stvara osećaj trajanja u vremenu, potirući osećanja bačenosti, slučajnosti i izolovanosti, ukazujući ujedno na mesto pojedinca ili grupe na dijahronoj istorijskoj osi. Ipak, kada je dominantna, ovakva istorija vodi ka paralizi delanja u sadašnjosti jer implicira vrednosni nihilizam. Bez obzira na to što ona može prividno da odudara od nihilizma predstavljajući se da zastupa bilo progresivističku teleologiju istorije, bilo mit o zlatnom dobu, koje istoriju vidi kao degenerisanje, propadanje i sve veće udaljavanje od idealizovanog perioda, ova vrsta istorijske svesti vodi ka stanju u kojem svi događaji jednako treba da budu zapamćeni kao vrednost. Shodno tome, sve stvari, svaka ličnost i događaj imaju svoj značaj samim tim što su se našli u lancu vremena; oni su važni samo zbog toga jer istorijski postoje, kao što se to dočarava u genealogiji kraljeva. Time je svaki značaj izbrisan, a vrednost nivelisana.

Konačno, vrednost kritičke istorije je mnogostruka. Ona je najracionalnija i u saznavnom smislu najvrednija, dok nam u praktičkom smislu omogućava distanciranje od vlastite prošlosti zauzimanjem bezinteresnog objektivnog stanovišta. Prema tome, kritička istorija služi suprotstavljanju subjektivizmu i pristrasnosti sećanja. Ipak, razlika u svrsi i funkciji sećanja i istorije govori da jedno ne može da nadoknadi drugo. Toga je svestan i sam Niče, pripisujući kritičkoj istoriji manu nepodsticajnosti i isuviše velike distanciranosti spram životnih potreba. Istorija po sebi, kao objektivno istraživanje, ravnodušna je prema identitetu i osmišljavanju događaja, ona može da opomene, ali tada izlazi iz svog domena, jer ka delanju može da vodi samo selektivnost sećanja, tj. izdvajanje onih elemenata sećanja koji bi organizovali naša iskustva u smisaonu naraciju (za koju je, naravno, poželjno da bude vođena kritičkom svešču da bi delanje bilo razborito i opravdano).

Naučni pristup istoriji pretpostavljao je prekid s psihološkom pozadinom kako individualnom, tako i određenih socijalnih grupa. U međuratnom razdoblju Albvaš rehabilituje interes za sećanje, odnosno ističe

vrednost sećanja kao bitnog obeležja socijalnog identiteta. Poput Ničea, i Albvaš smatra da je istorija, u odnosu na životne interese grupa, apstraktan, bezličan i prazan okvir za sećanje. Dok je istorijska nauka vrednosno neutralna, kolektivno sećanje prošle događaje ocenjuje u odnosu na njihovu socijalnu funkciju, ono ih evocira, rekonstruiše i adaptira u skladu s potrebama datog kolektiva. Sećanje je ključno kako za socijalnu integraciju, tako i za diferencijaciju: za razliku od unifikacije istorije, sećanja su pluralna, nesvodljiva jedna na druga i specifična za svaku grupu.

Kako vidimo, Albvaš ne propušta da istakne različitu prirodu kolektivnog sećanja i istorijskog znanja. Ipak, prema novijim autorima, ovaj je odnos znatno složeniji. Vrednovanje, selekcija i obrada istorijskih podataka i sami imaju svoju istoriju, podložni su društvenim uticajima (ponajviše kada je reč o nacionalnoj istoriji), zavise od istorijskog trenutka, u određenoj meri i od samog istoričara, koji podleže predrasudama – mada ne u istoj meri i na istovetan način – kao i neposredni prenosioци događaja kroz sećanje. Hobsbom (Hobsbawm), Entoni Smit (Anthony Smith), Piter Berk (Peter Burke) i mnogi drugi autori pokazali su da su istorija i istoričari neretko bili „upregnuti“ u nacionalne projekte konstituisanja zajedničkog sećanja. Mada se mora naglasiti epistemološka, metodološka i funkcionalna razlika kolektivnog sećanja i istorijskog znanja, njihova radikalna separacija ili nepomirljivo međusobno suprotstavljanje, takođe, moraju se problematizovati. Nasuprot prevelikoj distanci sećanja i istorije, kakvu nalazimo kod ranijih, ali i pojedinih savremenih autora, Berk naglašava kontinuitet i njihovo međusobno uslovljavanje.^[10] Već *prima facie* razlog za relativizovanje striktnе razlike nalazi se u činjenici da se istoričari često oslanjaju kako na usmenu istoriju ili predanje, tako i na sećanja svedoka izražena kroz biografije, memoare ili druge literarne forme. Shvatanje istorije kao jedinstvene i objektivne discipline Berk takođe kritikuje, smatrajući da ona podleže istim kolektivnim pristrasnostima kao i sećanje. Kao što postoji pluralizam u sećanju kroz različite uspomene različitih društvenih grupa, i sama istorija je pluralna, jer se pojedinci ili grupe istoričara neće međusobno složiti oko toga šta je vredno zabeležiti i istražiti, a šta nije. Pisanje istorije podleže mehanizmima selekcije, favorizovanja, eliminacije i izbora prema sklonostima, slično kao što im podleže i sećanje.

Takođe, većina današnjih teoretičara istorije ne smatra sećanje protivnikom istorije. Ni arhiviranje, pa čak ni istorijska analiza i traganje za uzrocima i povezanostima između događaja ne mogu da zamene svedočenja i doživljena iskustva aktera i svedoka. Kako Alaida Asman govori,

---

[10] Uporediti: Berk, 1999.

„istorijsko istraživanje upućeno je na pamćenje zbog značenja i vrednosne orijentacije, pamćenje je upućeno na istorijsko istraživanje zbog verifikacije i korekcije“.^[11] Ono ne može a da ne koristi sećanje, iz kojeg istraživanje ne crpe samo određene sadržaje, nego sećanje neretko usmerava i podstiče istoričarevu aktivnost. Stoga se može reći da je njegova aktivnost još uvek prožeta uticajem mnoštva kolektivnih sećanja.

Ipak, za razliku od osobe koja naprosto izlaže svoja sećanja, profesionalni habitus objektivnog naučnika nalaže najveće moguće suzbijanje predrasuda. Istoričara izdvaja svest o ovim predrasadama i kritički metod koji mu služi da bi ih reflektovao. Kritička istorija treba stalno da tematizuje kako shematske, pojednostavljene istorije, tako i da sačuva ona sećanja i činjenice koje se ne podudaraju sa „zvanično zapamćenim“ i ustaljenim verzijama prošlosti. Drugi razlog izuzetnosti istorijskog istraživanja leži u tome što ono može da otkrije neugodne činjenice, koje su izbrisane iz sećanja. Istraživanje Anrija Rusoa (Henri Rousso) o višijevskoj prošlosti Francuske poslužilo je demitologizaciji Francuza kao nacije pokreta otpora – slično kao što je Grosova (Jan Gross) knjiga o masakru Jevreja od strane poljskog stanovništva demistifikovala učvršćenu sliku Poljaka kao većitih žrtava. Stoga je istoričar, kako ga određuje Piter Berk, „rememberancer“, termin kojim se nekada u Engleskoj nazivao uterivač dugova – on je taj koji podseća građane na mučne slučajeve koje su hteli da zaborave i na ispunjavanje neprijatnih obaveza prema njima.^[12] Bez obzira na to što je na strani sećanja afektivni intenzitet, što ono daje prošlosti vrednosnu obojenost, aktivnost istoričara neretko mora da se pokaže kao sudijska, da koriguje i dopuni, ali i opomene i izrekne sud. U ovom je slučaju istoričar taj koji grupi nameće obavezu da pamti.

U vanteorijskoj sferi, osnovni *impetus* za intenzivnu pojavu interesovanja, fascinaciju sećanjem, posledica je ekspanzije politika identiteta, karakteristična za poslednje decenije 20. veka. Ipak, *memory boom* devedesetih godina prošlog veka nije događaj bez presedana: njemu je prethodio proces konstituisanja nacionalnih sećanja, koji se odvija još od buđenja naroda u 19. veku, pa sve do današnjih dana u skorije formiranim državama, uključujući evropske postkomunističke države. Ovo stvaranje nacija prate rekonstrukcija, preformulacija i adaptiranje zvanične istorije, kao i konstituisanje nacionalnih sećanja (delimično izmišljenih, delimično zasnovanih na selektovanim istorijskim podacima), odnosno konstrukcija sećanja iz istorijskih događaja – u pojedinim slučajevima

---

[11] Asman, 2011, str. 58.

[12] Berk, 1999, str. 83–93.

davno zaboravljenim, ali istoričarevim, političarevim ili umetnikovim radom na nacionalnom sećanju obnovljenim događajima.

Ipak, s dominacijom kritičke istorije narativ izgradnje nacije i sam postaje istorijski momenat, predmet izučavanja onoga šta se, iz kojih razloga i u čijem interesu nešto zapamtilo ili zaboravilo. Kraj 20. veka pokazuje pojačani interes za fukoovska „kontrasećanja“ pojedinih nedominantnih socijalnih grupa, uviđanje (možda najjače izraženo na iskustvima Holokausta) da istorija ne može zameniti živa, autentična svedočenja. Pitanje: „Zašto *memory boom*?“, moglo bi se se preformulisati u: „Zbog čega je (zvanična) istorija nedovoljna?“ ili „Otkud nezadovoljstvo istorijom?“ Zbog toga se obnova i refleksija sećanja manifestuju na više načina, kao umetnički izraz, filozofska refleksija, naučni projekt, kao politička akcija i afirmacija kulturalnog identiteta.^[13]

Ukratko, na osnovu svega što smo rekli, mogli bismo navesti dva glavna razloga za teorijsku i vanteorijsku ekspanziju kolektivnog sećanja. Prvi je priznanje nedovoljnosti istorije (bilo zvanične, priznate, institucionalizovane ili istorije kao naučne discipline). Interes za memoarsku i autobiografsku literaturu, za dnevnike i lične utiske, za subjektivna viđenja državnika, umetnika, estradnih ličnosti, govori nam o značaju lične valorizacije događaja. Memoarska literatura od posebnog je značaja po ispitivanje istorije totalitarnih i autoritarnih režima (protivnici fašizma u Evropi tridesetih godina 20. veka, disidenti u realsocijalističkim režimima, pisci iz Latinske Amerike tokom perioda diktature mogu se ubrajati u značajne izvore sećanja). Sećanje ovde predstavlja jedini vid pronicanja u istoriju, u motive i namere aktera događaja, pošto je zvanična istorija bila falsifikovana, mediji cenzurisani, a arhive uništavane. Ovde se prošlost ne predstavlja kroz „kontrasećanja“, kao u slučaju podređenih društvenih grupa čije su uspomene permanentno „brisane“ iz istorije, nego kroz rekonstituisanje istorijskog znanja u slučaju kada je ono oskudno ili malo vredno.

Drugi razlog pojačanog interesa za sećanje predstavljaju već pome-nute narastajuće politike identiteta. Nasuprot istoriji kao (više ili manje) linearnoj, koherentnoj i homogenoj naraciji, pojavljuju se disonantne memorije – pre svega socijalno „isključenih“ ili marginalizovanih grupa, s njihovim alternativnim sećanjima koja se ne poklapaju s većinskim ili službenopolitičkim. Pri tome je njihovo traženje ravnopravnog statusa

---

[13] Uporediti: Winter, 2000, str. 65. „Pomama za sećanjem (*memory boom*) kasnog 20. veka reflektuje složenu matricu patnje, političke aktivnosti, zahteva za većim pravima, naučnog istraživanja, filozofske refleksije i umetnosti.“ Prema Vinteru, reč je o „kulturalnom obrtu“ u izučavanju istorije.

sećanja nezaobilazni deo politike identiteta, deo zahteva za njihov jednak pravni, politički, socijalni i kulturalni položaj. U ovom slučaju reč je manje o nesamerljivim i kontradiktornim sećanjima (rekonstrukcija istoričara može pokazati da je jedno od kontradiktornih sećanja lažno), a više o normativno-vrednosnoj nesaglasnosti: ono što je za jednu grupu herojsko delo, za druge je izvor traume. Pri tome se pojedini istorijski događaji tretiraju kao ne-neutralni, tako da se ono što je bio samo istorijski podatak konstruiše u momenat u kolektivnom sećanju (kao primer se može navesti masakr stanovništva Jerusalima u krstaškom ratu, koji nije postojao u kolektivnoj memoriji sve dok istorijska činjenica nije „revitalizovana“ u svrhu konstituisanja političkog identiteta Arapa).

Ovde smo već na tragu etičkih i političkih implikacija sećanja i njegovog ispitivanja, na mestu procenjivanja koristi i štete sećanja za život. Na zloupotrebu sećanja, duh resantimana koji njima provejava, na nemogućnost života u hipermnemiji i važnost zaboravljanja skrenuo je pozornost već Niče u *Genealogiji morala*, gde tvrdi da je za formiranje subjekta i ispoljavanje njegovih punih stvaralačkih potencijala neophodno ne samo sećanje, nego i zaboravnost.^[14] Pošto i zaboravljanje svojim delovanjem, odnosno blokiranjem priliva sećanja, doprinosi zaštiti subjekta od beskrajnog toka utisaka, sećanje kao takvo (kao protivstavljenost zaboravljanju) nije dobro samo po sebi. Savremeni autori ukazali su na opasnosti sakralizacije prošlosti kroz isticanje njene ekskluzivnosti i neponovljivosti, koja time isključuje svaku mogućnost komparacije, refleksije i rasprave. Sećanje je konstituent identiteta, ali njegovi sadržaji neretko međusobno antagonizuju grupe. Kolektivna sećanja trijumfuju u savremenom dobu kojem nedostaje orijentacija prema budućnosti, politika priznanja sećanja jeste zahtev za kolektivnu samoviktimizaciju i samosažaljenje, uz odsustvo ciljeva i principa.

Takođe, proliferacija istraživanja sećanja nije naišla svugde na dobar odjek. Pojedini autori vide u njoj komercijalizaciju, koja se ispoljava kroz popularnost studiranja istorije kulture, a time i studija sećanja: istorija kulture se dobro prodaje,^[15] sećanje je postalo industrija.^[16] Drugi autori, kao što je Klajn, smatraju da se u ovim ispitivanjima istorija ponovo začarava, da je reč o određenom primordijalizmu, subjektivizmu i „privatizovanju istorije“.^[17] U tom smislu, mogao bi se kritikovati idealizam

---

[14] Uporediti: Niče, 1980, Prva rasprava, „Dobro i zlo“, „dobro i rdavo“, odeljak 10, kao i Druga rasprava, „Krivica“, „nečista savest“ i slično, odeljak 1.

[15] Winter, 2000, str. 64.

[16] Maier, 1993, str. 143.

[17] Klein, 2000, str. 144.

kulturnog sećanja, pri kojem se pretpostavlja da su realnost i predstava na istoj ontološkoj ravni (slabija teza), kao i da je predstavljane društvene stvarnosti – socijalna konstrukcija – u biti stvarnost sama ili jedina stvarnost (jača teza).

Ipak, zahtev za priznanje i validaciju kolektivnog sećanja ne znači nužno zahtev za njegovu sakralizaciju, za afirmaciju sećanja kao cilja samog po sebi, nego može da predstavlja poziv na preispitivanje, reviziju i dopunu vladajućih pretpostavki istorijske nauke i „nacionalno“ konstituisanih i podržavanih sećanja. Da bi bilo socijalno prihvatljivo, usmereno ka poželjnim ciljevima i kompletnije, sećanje treba da postane „desubjektivizovano“ u smislu da više ne bude samo naše stanje ili čin. Jedan od najboljih načina za to jeste komparacija i konfrontacija s drugim, konkurentnim i nesaglasnim sećanjima, čime se otvara mogućnost za sagledavanje prošlosti iz različitih perspektiva. Živost evokacije treba da bude obuzdavana stalnošću refleksije. Umesto da zamagljuje razliku između istorijskog znanja i mita, sâmo ispitivanje sećanja doprinosi otkrivanju interesa, vrednosnih orijentacija i okolnosti koje stoje iza selekcije stvari kojih se sećamo i stvari koje će ostati sakrivene u mraku arhiva.

• • •

Verujemo da ne treba posebno naglašavati važnost koju su aktiviranju kolektivnog sećanja i upravljanju politikama pamćenja posvećivali istraživači jugoslovenskih sukoba i procesa stvaranja novih postjugoslovenskih država. Od prvih radova koji su ukazivali na sećanje kao na moćan rezervoar mobilisućih osećanja ugroženosti,^[18] preko kritike takvih tumačenja da simboličkom snagom sećanja maskiraju realnu snagu njihove političke zloupotrebe,^[19] do skorijih istraživanja sećanja i pamćenja kao konstitutivnih za nove nacionalne projekte,^[20] ova tema definitivno se ugnezdila u polje istraživanja jugoslovenskog društva i postjugoslovenskih društava. Uslovi savremenosti koji su pogodovali „pomami“ za sećanjem (*memory boom*), pre svih, odbacivanje „velikih (istorijskih i ideoloških) narativa“ – intenzivirano slomom blokovske podele u svetu – i bujanje politika identiteta, neminovno su se odrazili i na ratom razoreno postjugoslovensko društvo koje se okrenulo svojim *sećanjima* i slikama o prošlosti kao legitimacijskim okvirima za novonastajuće nacionalne države.

---

[18] Denich, 1994.

[19] Kushman, 2004.

[20] Kuljić, 2006, Bosto i dr. 2008, Manojlović Pintar, 2006, Đerić, 2010, Pejčić, 1998, a lista je svakako i duža.

Međutim, zbornik koji se nalazi pred vama ne pretenduje na to da se postavi u taj niz istraživačkih poduhvata. On se pre može shvatiti kao odgovor na uočeni značaj jedne teme i istraživačkog pristupa u domaćoj naučnoj zajednici, te kao izraz nastojanja da se popune neke praznine u pristupu relevantnoj literaturi na našem jeziku. Svakako, reč je o prevodilačko-uredničkom poduhvatu koji za cilj ima da na jednom mestu objedini i sistematski izloži neke od najrelevantnijih tekstova iz oblasti kolektivnog sećanja i pamćenja. Takođe, fokus urednika bio je na tekstovima koji ranije nisu prevedeni kod nas, s izuzetkom dvojice autora – Morisa Albvaša i Erika Hosboma – isuviše važnih da ne budu uključeni u ovaj zbornik, bez obzira na to što je naša javnost već imala priliku da ih čita u srpskom prevodu.

Pri izboru i organizovanju tekstova rukovodili smo se željom da, što je moguće više, mapiramo celo istraživačko područje i pokrijemo razne aspekte njegove problematizacije. S druge strane, kako je reč o pionirskom poduhvatu ove vrste, skloniji smo bili da odaberemo tekstove koji obuhvataju različite probleme, pre nego one koji tematizuju konkretne studije slučajeva (mada, svakako, mnogi od njih refereraju upravo na konkretne primere, čime ilustracija problema koje iznose biva upečatljivija). Tekstovi su organizovani kroz četiri poglavlja od kojih svako pristupa problemu kolektivnog sećanja i politikama pamćenja iz drugačije vizure. Naravno, ovu podelu treba shvatiti samo uslovno, kako većina tekstova međusobno korespondira i umrežava se u interdisciplinarni i sveobuhvatni dijalog o tome zašto su studije sećanja i pamćenja relevantne, kako započinje interesovanje za njih, koja su njihova ograničenja i mogućnosti upotrebe.

Prvo poglavlje, „Kolektivno sećanje: društveni, kulturni i politički fenomen“, uvodi nas u ključne pojmove i konceptualne obrasce unutar kojih se smešta konjukcija sećanja, zajednice, politike i kulture. Pioniri modernog izučavanja kolektivnog sećanja, Alaida i Jan Asman seciraju pojam kulturno sećanje, iznoseći distinkciju između kulturnog i komunikativnog sećanja (Jan Asman), te zatim razlikujući različite nivoe i formate već razlikovanih individualnih, socijalnih, kulturnih i političkih sećanja (Aleida Asman), s akcentom na ovom poslednjem. Klasični, po mnogo čemu za ovu oblast utemeljiteljski, tekst Morisa Albvaša, ukazuje na same temelje ove oblasti proučavanja, objašnjavajući kako je lično, individualno sećanje neraskidivo povezano s grupnim i istorijskim sećanjem. Istovremeno, on nam skreće pažnju na specifičnu napetost između istorije i kolektivnog sećanja u odnosu na društvene grupe, koje istorija posmatra „spolja“, dok se sećanje koristi „iznutra“, za procese grupnih samoidentifikacija i distinkcija u odnosu na druge grupe. Le Gof pak u svom tekstu o pamćenju prati istoriju različitih vidova pamćenja i memorijskih tehnika,

zaključno s inovacijom koju su pristupu pamćenju doneli kibernetika i genetika, kao specifični zapisi memorisanog.

Drugo poglavlje, „Sećanje kao filozofsko-etički problem“, iznosi nam nekoliko refleksija o etičkim aspektima sećanja, dužnosti da se pamti, ali i odnosu pamćenja i zaborava. Razmatra se normativna komponenta sećanja – sećanje kao moralni imperativ – ali i iz ugla plemenitosti zaborava i korisnosti zaboravljanja u ničeanskom smislu. Margalit nas, na primer, u svom tekstu uverava u etičku dužnost praštanja, koje kao performativni čin – kao rešenost da se ne dela prema počinjenoj povredi – stoji nasuprot pamćenju i na izvestan način ga negira. Cvetan Todorov pak u svom tekstu obrazlaže zašto etički razlozi stoje protiv neupitne dužnosti da se pamti i obaveze da održavamo kolektivna sećanja na zajedničku prošlost.

Tekstovi trećeg poglavlja, „Istorija, nacija i sećanje“, dodatno izoštravaju odnos između istorije i sećanja, ali i ulogu sećanja u konstituisanju nacionalnih istorija i tradicija. Pjer Nora skreće nam pažnju na dinamiku sećanja i istorije, sakralizacije i sekularizacije prošlosti, na svojevrsnu dominaciju istorije nad prošlošću u (modernoj) situaciji u kojoj živog sećanja više nema. Megilov tekst, s druge strane, tvrdi da korelacije ili nadopune sećanja i istorije nikad nije ni bilo, te da su oba modusa razmišljanja o prošlosti decentrirana, pluralna i s upitnim epistemološkim statusom. U ovo poglavlje uvrstili smo i čuveni uvodni tekst Erika Hobsboma iz zbornika *Izmišljanje tradicije*, koji je utemeljio plodan pristup izučavanju tradicija kao elitnih projekata konstrukcije poželjne slike o istorijskom kontinuitetu nacije i tradicije. Na ovo se nastavlja i kritički glas Entonija Smita koji, ne negirajući konstruktivnu prirodu tradicije, ipak zamera Hobsbomu fokus na elite, te ističe da je istorijsko sećanje jedne nacije pre selektovano i, donekle spontano izgrađeno, nego fabrikovano odozgo.

Konačno, četvrto poglavlje „Ideološki i politički kontekst pomame za sećanjem“ donosi tekstove koji objašnjavaju istorijske i ideološke kontekste revalorizacije značaja sećanja, ali i novih uslova koji modeluju i usmeravaju načine na koje ćemo izgrađivati narative o svojoj prošlosti bilo kao pojedinci, bilo kao pripadnici širih zajednica. Osim tematizovanja desakralizacije „velikih narativa“ i propratne sakralizacije grupnih identiteta – koji sećanju kao konstitutivnom elementu grupnih identiteta daju poseban zamajac – razmatraju se i načini na koje kasni kapitalizam, kao dominantni socijalnopolitički kontekst, usmerava konstrukciju naracija o prošlosti, ohrabrujući privatizaciju i fragmentaciju sećanja. Sećanje, ali i povezana osećanja mržnje i praštanja, nisu samo emotivno-kognitivni činovi odnošenja prema prošlosti, već i politički performansi koji odlučujuće utiču na put kojim ćemo ići u budućnosti.

Za sam kraj, treba izreći napomenu o korišćenoj terminologiji. Iako se uobičajeno smatra da je sećanje pasivni sadržaj zapamćenog, repozitorijum prošlih utisaka i događaja, a pamćenje aktivni čin zahvatanja i aktuelizovanja tog sadržaja, ove pojmove nismo mogli koristiti s tako jasnom distinkcijom na umu. Razlog leži u tome što se različiti konteksti upotrebe, kao i razne sintagme koje koriste ove pojmove, naprosto opiru takvom oštrom razlikovanju. Iako se sećanje čini kao pasivniji pojam kada želimo da ukažemo na javne kolektivne akcije obeležavanja događaja iz prošlosti, govorićemo pre o *sećanju* na događaj i sećanju na junake (npr. sećanje na Kosovsku bitku), nego o pamćenju. Kako je, pre svega, reč o oblasti izučavanja koja je razvijana izvan našeg govornog područja, u ovoj problematici oslonili smo se prevashodno na naloge tekstualnih konteksta i intuiciju prevodioca.^[21] Dakle, neujednačenost upotrebe ova dva pojma kroz tekstove koji slede ne smatramo propustom, već naprotiv, nužnom fleksibilnošću radi približavanja prevedenog sadržaja.

Literatura

- Asman, Alaida, *Duga senka prošlosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
- Bergson, Anri, *Materija i memorija: ogled o odnosu tela i duha*, Izdavačka knjižarnica „Gece Kona“, Beograd, 1927.
- Berk, Peter, „Istorija kao društveno pamćenje“, *Reč*, decembar 1999, str. 83–93.
- Bosto, Sulejman, Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević (prir.), *Kultura sećanja*, Disput, Zagreb, 2008.
- Cushman, Thomas, „Anthropology and Genocide in the Balkans: An Analysis of Conceptual Practices of Power“, *Anthropological Theory*, 4, 2004, str. 5–28.
- Denich, Betty, „Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide“, *American Ethnologist*, 21, 1994, str. 367–90.
- Đerić, Gordana, *Prošlost u sadašnjosti. Prilozi prenosu sećanja kroz vreme*, IFDT – „Filip Višnjić“, Beograd, 2010.
- Klein, Kerwin L., „On the Emergence of Memory in Historical Discourse“, *Representations*, No. 69, 2000, str. 127–150.
- Kuljić, Todor, *Kultura sećanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.
- Malcolm, Norman, „Memory and the Past“, *Knowledge and Certainty*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1963.
- Maier, Charles S., „A Surfeit of Memory? Reflections on History, Melancholy and Denial“, *History and Memory*, Vol. 5, No. 2, 1993, str. 136–152.

---

[21] Primera radi, *Webster's Dictionary*, navodi objašnjenje pojma *memory* iz kog sledi da bi se ova reč mogla prevesti jednako i kao sećanje i kao pamćenje.

- Manojlović Pintar, Olga (prir.), *Istorija i sećanje, Studije istorijske svesti*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006.
- Nora, Pierre, „Između sjećanja i povijesti“, *Diskrepancija*, 8/12, 2007, str. 135–165.
- Niče, Fridrih, *Genealogija morala*, Grafos, Beograd, 1980.
- Niče, Fridrih, *O koristi i šteti istorije za život*, Grafos, Beograd, 1986.
- Pejčić, Jovan, *Kultura i pamćenje*, Stubovi kulture, Beograd, 1998.
- Winter, Jay, „The Generation of Memory. Reflections on the 'Memory Boom'“, *Contemporary Historical Studies, Canadian Military History*, Vol. 10, No. 3, 2001, str. 57–66. Dostupno na: <http://ebookbrowse.com/winter-the-generation-of-memory-reflections-on-the-memory-boom-in-contemporary-historical-studies-pdf-d75407595>.
- Sacks, Oliver, „Speak, Memory“, *The New York Review of Books*, Dostupno na: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2013/feb/21/speak-memory/?pagination=false> (pristupljeno 21. februara 2013).
- Zerubavel, Eviatar, „Društvena sjećanja“, *Diskrepancija*, 8/12, 2007, str. 167–197.